

MAKKAI LÁSZLÓ:

**A KURUC NEMZETI ÖSSZEFOGÁS ELŐZMÉNYEI
(NÉPI FELKELÉSEK FELSŐ-MAGYARORSZÁGON 1630—32-BEN)**

Akadémiai Kiadó, Budapest, 1956.

Történetírásunk az elmúlt években feladatul tűzte maga elé a kuruckor népi tartalmának feltárását. Egyszerre kétfelé kellett harcolni: a társadalmi tartalom nélküli romantikus nemesi kuruc idealizálás és a nemzeti függetlenségi törekvéseket fanyalogva tárgyaló Habsburg-szimpatizáns szemlélet ellen. A harc legjobb módszerének a korabeli társadalmi valóság maradéktalan feltárása bizonyult. Mindkét történetírói iskola — Thaly és Szekfü — a társadalmi erőviszonyoktól elvonatkoztatva tárgyalta a függetlenségi harcokat s elsiklott a harcokat kiváltó és kimenetelüket nagyrészből eldöntő társadalmi ellentétek mellett. A nép történelemformáló szerepének elismerése volt az a legbiztosabb elvi és módszertani alap, melyen az új magyar történetírás megindulhatott. Makkai könyve bizonyítja, hogy nem utolsósorban forráskritikai és kutató tevékenységre is szükség volt ahhoz, hogy az új koncepció alapján közelebb jussunk a történelmi valósághoz.

A függetlenség kivívását célzó nemzeti összefogás a XVII. században a kuruc mozgalomban érte el csúcspontját. Makkai könyvében a mozgalom egyik legfontosabb — s eddig méltatlanul elfeledett — fordulópontját tette vizsgálat tárgyává: az 1630-as harmadik hajdúfelkelést és a felső-magyarországi paraszt vármegyék 1631—32-es felkelését. Ez utóbbi jelentősége, hogy minőségi változást jelent a nemzeti összefogás történetében. Míg kezdetben csupán néhány ezer jobbágy származású, de a paraszti tömegektől bizonyos fokig már elkülönült hajdúkatona fordítja fegyverét az idegen megszállók ellen, addig 1632 elején már maga a parasztság érzi a nemzeti összefogás szükségességét. Ezzel megindul az a folyamat, a függetlenségi harcok osztálybázisának kiszélesedése és a parasztság antifeudális osztályharcának

a nemzeti függetlenségért vívott harcokkal való összefonódása, mely a Rákóczi-szabadságharcban éri el tetőpontját. A folyamat egészét tekintve könnyen megérthetjük a tárgyalt események jelentőségét.

Makkai a következőkben határozza meg célkitűzéseit: „Tanulmányommal a magyar történetírásnak régi adósságát akarom letörleszteni e két népi mozgalom eddig névtelenül maradt hőseivel szemben, egyúttal azonban feleletet szeretnék keresni a függetlenségi küzdelem és a paraszti osztályharc e korbeli összefüggéseinek, a kuruc nemzeti összefogás előzményeinek kérdéseire is.”

A könyv három részre tagolódik. Az első rész a Habsburg-ellenes nemzeti összefogás feltételeinek kialakulását tárgyalja. A második rész az erdélyi állam belső válságát és a harmadik hajdúfelkelést ismerteti. A harmadik rész foglalkozik a parasztvármegyék felkelésével. Függelékben közli a felső-magyarországi parasztvármegyék felkelésének — az eddig ismertekhez képest — gazdag okmánytárát.

A nemzeti összefogás kérdésénél Makkai helyesen állapítja meg, hogy: „Az osztályharc és az osztálybéke együtt teszik a nemzeti összefogás ellentmondásos elvi tartalmát, mégpedig úgy, hogy ezen ellentmondáson belül az elsődleges, a fejlődést meghatározó ellentét az osztályharc.” Valamint, hogy az antagonisztikus osztályok szövetségének „történelmi hivatása végső fokon nem is más, mint a nemzeti társadalom belül folyó osztályharc, a fejlődés fő hajtóereje számára külső beavatkozástól mentes, szabad teret biztosítani.” Ebből logikusan következik, hogy a nemzeti összefogás elsősorban a kizsákmányolt osztály érdeke, mivel a harctól kettős eredményt vár: az idegen megszállás megszűnését s ezzel a kettős elnyomás felszámolását, valamint egy kompromisszum eredményeképpen a hazai uralkodó osztály is engedményekre kényszerül. A szerző helyesen látja, hogy a kérdés teljes felgöngyölítéséhez elengedhetlenül szükséges az osztályharc konkrét alakulásának tisztázása.

A kelet-európai agrárfejlődés jellegzetes formájának, a „második jobbágyságnak” magyarországi sajátosságait kellett mindenekelőtt tisztázni. A magyarországi „örökös jobbágyság” a parasztok fokozódó kizsákmányolása szoros összefüggésben van a majorsági gazdálkodás elterjedésével. Makkai új gazdaságtörténeti kutatásokra támaszkodva meggyőzően bizonyítja, hogy a XVII. század elején a majorságok fejlődésében nem hanyatlás, hanem fejlődés következett be. A belső és a külföldi piac növekedő gabonaszükséglete arra ösztönözte a földesurakat, hogy kialakítsák a jobbágyok robotmunkáján alapuló mezőgazdasági nagyüzemet. Tehát az ország három részre szakadása, a pusztító háborúk önmagukban még nem magyarázzák a magyar parasztság rohamos elszegényedését. Makkai megállapítása szerint: „A majorgazdálkodás fellendülése és a jobbágyság árutermelésének visszafejlődése, illetve az állattenyésztésre és bortermelésre való áttérése tehát az alapvető oka a XVII. század elejére Felső-Magyarországon

végbement elszegényedési és differenciálódási folyamatnak. A változások legközvetlenebb rugóját nem annyira a majorsági földfoglalásokban, mint inkább a robot minden korlátot ledöntő növekedésében kell keresni. A XVII. század első évtizedeiben kezdenek a felsőmagyarországi földesurak megszabott munkateljesítmény vagy munkaidő helyett önkényes és korlátlan robotot követelni.”

A majorgazdálkodás kialakulásával egyidőben rendkívül erősen érvényesült Magyarországon a szabadparaszi fejlődés tendenciája is. A magyarországi agrárfejlődés sajátossága az általános kelet-európai kerethez képest éppen abban rejlik, hogy mivel az ország távol esett a legfőbb gabonapiacoktól, ezért elsősorban az állat- és borkivitel terén kapcsolódott a világgpiacba. A majorsági üzemek pedig elsősorban gabonát termeltek, mert a robotmunkaerőt a szántógazdálkodásban lehetett a legjobban hasznosítani. Ezért a földesurak pénztőke hiányában kénytelenek voltak rést engedni a paraszi árutermelésnek. Így alakult ki Felső-Magyarországon a viszonylag erős szabadparaszi réteg. A két fejlődési tendencia harca ugyanakkor fokozta a jobbágyság belső differenciálódását s rohamosan felmorzsolta a jobbágyság középrétegeit. Ezekben a nincstelenségbe süllyedt paraszti tömegekben értek meg elsősorban a fegyveres felkelést kiváló indulatok.

A parasztság természetesen igyekezett szabadulni a fokozódó megkötöttség alól. Ennek a szabadulási törekvésnek következményeképpen ezrekre ment a szökött jobbágyok száma. A szökevények részben katonának mentek, hogy így elérjék a hajdúszabadságot, részben a hajdúvárosokba, vagy a viszonylagos függetlenséget nyújtó mezővárosokba húzódtak.

Ugyanakkor a szökések és a rossz közbiztonság következtében elszaporodott rablóbandák rendkívül bizonytalanná tették a falvak életét. A nemesség a rablók elleni harc terhét a parasztságra hárította. A vármegyék elrendelték, hogy a veszélyeztetett körzetekben a parasztság válasszon kapitányokat, ezek alá hadnagyokat, azok meg falfanként tizedeseket. Így jött létre az a sajátos paraszt-rendőri fegyveres alakulat, mely magát „parasztvármegyének” nevezve 1631—1632-ben a parasztság fő harci szervezetévé vált. A parasztvármegyék szervezetével történetírásunk keveset foglalkozott s Makkai könyve is — ennek következtében — csak keveset tud mondani róluk.

Hadtörténetírásunknak fel kellene figyelnie erre a kérdésre, annál is inkább, mert amint látjuk a parasztvármegye a nép közvetlen fegyveres szervezete volt s legalábbis 1631—32-ben az ország nemzeti függetlenségéért vívott harc vezetőerejévé vált. Egyelőre nem ismerjük pontosan sem a kialakulásukat, sem a szervezetüket, sem földrajzi elterjedésüket. Annyi az eddigi kutatásokból világosan látszik, miszerint a parasztság mindent elkövetett annak érdekében, hogy a parasztvármegyét a maga autonóm szervezetévé építse ki. A földesurak elszánt küzdelmet folytattak ez ellen: nemesi biztosokat neveztek

ki, néhol még az egyes hadnagyok mellé is, betiltották tanácskozási gyűléseiket, stb. Az 1631—32-es események bizonyítják, hogy a földesúri ellenőrzés ellenére a parasztság a saját céljai érdekében tudott élni a kezébe került fegyveres hatalommal. Mindezekből nyilvánvaló, hogy hadtörténetírásunk nem térhet ki közömbösen a kérdés tüzetes megvizsgálása elől.

A parasztság osztályharcának a nemzeti függetlenségi törekvésekkel való egybekapcsolódásának magyarázatát a Habsburg abszolutizmus gyarmatosító módszereiben találjuk meg. A nemzeti centralizációnak ellenszegülő nagybirtokosok törvényszerűen kénytelenek behódolni az idegen uralomnak, amennyiben az eléggé erős és kényszeríteni tudja őket. Makkai szavaival: „Az osztrák tartományokban kiépült nemzeti központosítás olyan erőforrást biztosított a Habsburgoknak, melynek birtokában Magyar- és Csehországban is megszállódhatták uralmukat. A magyar és cseh nagybirtokosok ezt nem tudták megakadályozni, sőt éppen ők váltak a feudális anarchia legfőbb tényezőiből az idegen abszolutizmus bázisává. „Ebben az összefüggésben a „második jobbágyság” rendszere tulajdonképpen a gyarmatosítás eszköze volt, mellyel megnyitotta a cseh és magyar jobbágyság korlátlan kizsákmányolásának lehetősége. Ezzel egyidejűleg a jobbágyság antifeudális harca törvényszerűen az idegen elnyomás elleni harccá is módosult, szövetségben a kisenemesi, városi és szabadparaszti rétegekkel. Fokozta a nemzeti ellenállást a Habsburg-gyarmatosítás ellenreformációs köntösben, zsoldos hadseregekkel terjesztett módszere is.

A magyar szabadságharcokban a már említett társadalmi bázison kívül rendkívül nagy szerepet játszott a centralizált erdélyi fejedelemség, mely maga köré tudta tömöríteni a nemzeti centralizáció kialakításában érdekelt társadalmi rétegeket.

Bethlen Gábor halála után azonban Erdélyben is megerősödött a centralizáció nagybirtokos ellenzéke s ennek az ellenzéknek a központi hatalom elleni fellépését használta ki Eszterházy nádor a hét vármegye leszakítására. Az erdélyi uralkodó osztály félt a népi mozgalmaktól s nem akarta az ország védelmét a székelyekre és a hajdukra bízni, mert attól tartott — s joggal —, hogy ezzel a központosítást segítően elő. A fejedelemség önnállóságát Eszterházy támadókedvével, népi kezdeményezés mentette meg.

Az erdélyi fejedelemség lemondott ugyan hivatalosan a hét vármegyéről, azonban a hajduk nem voltak hajlandók letenni a hűség esküt a királyi biztosok kezébe. A hajduk ellenállása megmozdította a felső-magyarországi köznemességet is. Ifj. Bethlen István és Zólyomi Dávid felismerték az Erdélyt fenyegető veszedelmet és a hajdumozgalom élére állva felajánlották Rákóczy Györgynek a fejedelmi trónt. A hajduk fegyveres ellenállása, különösen a rakamazi vereség bebizonyította, hogy Erdélyt költséges háború nélkül legyőzni nem

lehet. Rákóczi fejedelemsége azonban a politikai megalkuvások sorozata volt s a kedvező helyzetet nem használta ki. Így a harmadik hajdúfelkelés csak részben érte el célját. A hét vármegye továbbra is Habsburg uralom alatt maradt. A hajdúk kompromisszumot kötöttek az uralkodó osztállyal. A kompromisszumot a hajdúk közötti társadalmi differenciálódás magyarázza, mert a hajdúkapitányok maguk is jobbágytartó földesurakká váltak, a *középrétegek viszont már gondolhattak bérmunkások alkalmazására is*. Míg az első és második hajdúfelkelés széles paraszti tömegeket ragadott magával, a harmadik hajdúfelkelés volt az utolsó alkalom amikor a hajdúság még a függetlenségi harc kezdeményezője lehetett. Az előzőekből láttuk, hogy a nemzeti függetlenségért vívott harc vezetőereje csak az az osztály, az a társadalmi réteg lehet, mely a feudalizmus ellen következetes harcot tud folytatni, mert érdekében áll az idegen elnyomókkal szövetséget kötve földesurak elleni harc. Az uralkodó osztály kiegészítet a hajdukkal, biztosította kiváltságait s ezzel letaszította őket a feudalizmus elleni harc következetes útjáról s egyben a nemzeti függetlenségért vívott harc útjáról is.

A békekötés után Eszterházy nem tudott mit kezdeni a fizetetlen, elégedetlen zsoldosereggel. A sereg egy részét sikerült kevesebb pénzzel kielégítenie s felosztatnia, másrészt a végvároknak helyezte el. Végeredményben három és félezer fizetetlen katona volt a végvárakban s körülbelül ugyanannyi szolgálatból elbocsátott kóborló zsoldos. A nádor a zsoldosok ellátását a nemesi vármegyékre akarta bízni, azok azonban hallani sem akartak róla. Időközben a bécsi haditanács Gusztáv Adolf elleni harcok céljára hadfogadást rendelt el, melyet Eszterházy végrehajtott ugyan, de a toborzott sereget visszatartotta saját felső-magyarországi és erdélyi céljaira. A sereg kvártélyozásának terhei — a korabeli zsoldoserkölcsök mellett — természetesen rendkívüli módon megkeserítették a parasztokat.

A parasztság nem akarván elviselni többé az idegen zsoldosok garázdálkodását, a nemesekhez fordult a rend helyreállítását követelve. A nemesi vármegye azonban kitért a feladat elől. Ekkor a parasztvármegyék a maguk kezébe vették a dolgok irányítását. A szervezkedés kezdeteit nem ismerjük. Mindenesetre az tény, hogy a szétszórt helyi megmozdulásokból rövid idő alatt négy megye parasztságát fegyverbe állító mozgalom bontakozott ki. 1631 szeptember 15-én Göncön gyűlt össze a parasztvármegyék közgyűlése. A források ellentmondó adatai ellenére is feltételezhetjük, hogy a fegyvert fogott parasztok száma tízezer körül lehetett. A közgyűlés első feladata a szervezet kiépítése volt. A parasztvármegyei egységnél összefogóbb csúcsszervezet nem létezett, ezért létesítették a kapitányok és hadnagyok tanácsát, mely elsősorban katonai szerv volt. A felkelés vezetőjévé főkapitányi címmel Császár Pétert választották. A parasztvármegyék felkelése sajátos helyet foglal el a magyarországi paraszt-

felkelések sorában, mert irányítása kezdettől végig a jobbágyparasztok kezében volt. A felkelés sikerét már kezdetben veszélyeztetete két tényező: a túlzott radikalizmus, mely a nemesség elleni harcot követelve lemondott a nemzeti összefogás lehetőségéről és a parasztkapitányok megalkuvása, akik a felkelést a nemesi vármegye alá akarták rendelni s ezzel egyidejűleg feladták a parasztság osztályharcos követeléseit, mely pedig a nemességet is megmozdulásra bírta volna. Tudniillik a lendületes, következetes parasztmozgalom a nemeseket is magával ragadta volna, már csak azért is, hogy a parasztfelkelés éle ne ellenük forduljon. A parasztkapitányok megalkuvását mindamellett nem tekinthetjük árulásnak, mert nyomok vannak rá, hogy a túlzó radikalizmust bizonyos szálak a bécsi udvar politikájához kötik.

A felkelők Bocskái és Dózsa emlékét ápolták magukban. A gönci táborban Dózsa állítólagos zászlaját hordozták s ezzel a kereszttesek utódjainak vallották magukat. Ezzel a felkeléssel kapott a „kuruc” elnevezés Habsburg-ellenes tartalmat.

A Habsburg-párt látta a veszélyt s mindent elkövetett, hogy megakadályozza a nemesi vármegye csatlakozását a mozgalomhoz. A nemesség nem vallott színt s megpróbált közvetíteni a császári hatóságok és parasztszféra között. Hosszadalmas egyezkedések történtek, melyeket császári rendre megszegtek, sőt a törökkel is meg egyeztek a felkelés közös leverésére. A törökök a konc reményében vállalták is a feladatot s 1631 karácsony táján rátörtek az Abaúj megyei Gadnára.

Ezzel betelt a mérték. A parasztkapitányok egyre nehezebben tudták a felkelést a fegyveres tüntetés keretei között tartani. A feladat az volt, hogy konkrét céllal szövetségest kell találni s túljuttatni a felkelést a holtpontra, mielőtt a fegyveres paraszthad reményét veszítve szétszéled vagy szervezetlenül a földesurakra támad. I. Rákóczi Györgyhez fordultak segítségért. Rákóczi nem vallott színt. Mint nagybirtokos nem nézte jó szemmel a parasztfelkelést, de ugyanakkor az erdélyi állam biztonsága érdekében helyeselte a felkelés Habsburg-ellenes életét. A döntő pillanatban azonban cserben hagyta a felkelést s így az elbukott.

A szerző érdeme, hogy a felső-magyarországi felkelést nem szakitotta ki a külpolitikai összefüggésekből, s így teljes képét tudta adni a sokféle húzó tendenciáknak s eredőjüknek, a nemzeti összefogás kezdeti megnyilvánulásainak. Hadtörténelészeink is haszonnal forgathatják a könyvet, különösen a különféle katonai rétegek konkrét társadalmi hovatartozása vizsgálatának. A szerző elérte célkitűzéseit, sikerült méltó emléket állítania a felkelésnek s egyben törleszteni történetírásunk egyik nagy adósságát.

Kovalecsik József

